

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДИ У НАВЧАННІ ДІТЕЙ РІДНОМУ МОВЛЕННЮ

Залізник А. М.,

доцент кафедри дошкільної освіти

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Анотація

У статті предметом розгляду є природа як стимулюючий фактор створення розвивального мовленнєвого середовища. Розкрито погляди відомого українського педагога Василя Сухомлинського на роль природи в розвитку мовлення дітей. Здійснено аналіз наукових джерел, що містять відомості щодо використання природи у розвитку мови дітей.

Ключові слова: мовлення, природа, дитина, Василь Сухомлинський, спостереження, казка.

Summary

The subject of the article is the important mean the nature in development of speech children. The views of the famous Ukrainian pedagogue Vasyl' Sukhomlinsky to development of speech in children and the roul nature in process are anaialized. Scientiefis soures are analized, that contain information concerning nature development of speech.

Key words: nature, child, V. Sukhomlinsky, pedagogue, development of speech, culture of speech, speech, lesson of thinking, lesson of nature admiring, observation, tale.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Мова – найважливіший засіб спілкування і пізнання, і найважливіший інструмент навчання. Оволодіння мовленням – процес спілкування людей між собою за допомогою мови, що визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних поглядів особистості. У мовленні розкривається процес і результати мислення, а оформлена в мові думка краще усвідомлюється, стає точнішою. Своєчасний і якісний розвиток мовлення – важлива умова повноцінного мовленнєвого

розвитку дошкільників. Прищепити з раннього дитинства любов до рідної мови, навчити правильно говорити — головне завдання педагогів у вихованні підростаючого покоління. Надзвичайно мудрими і небайдужими є педагогічні роздуми про рідну мову видатного українського вченого-педагога, мислителя, публіциста, дитячого письменника Василя Олександровича Сухомлинського. Багаторічний досвід роботи з дітьми переконав відомого вченого, педагога Василя Сухомлинського у необхідності використання природи в розвитку мови дітей і збагаченні їх знань у природі. Великий педагог розглядав природу як своєрідне джерело думки й мислення, як засіб розвитку поетичного слуху та провідний засіб формування особистості. За його словами, рідна мова — безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Саме тому методичні поради видатного українського педагога актуальні й сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми... Значним внеском у вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського стали праці А. Богуш, І. Зязюна, В. Кузя, Н. Ничкало, О. Савченко, М. Сметанського, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та інших.

Окремим аспектам педагогічної системи В. Сухомлинського присвячені дослідження І. Наливайка, О. Сараєвої, І. Суржикової, Г. Ткаченко, Т. Будняк та інші.

Велику увагу опрацюванню даного засобу приділяли теоретики дошкільного виховання (Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, К. Ушинський та інші), які довели, що вплив природи облагороджує людину.

Формулювання цілей статті... Мета дослідження полягає в розкритті порад Василя Олександровича Сухомлинського щодо використання природи як засобу розвитку мовлення дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження... На сучасному етапі розвиток мовлення і мислення є одним з основних завдань виховання дошкільників. Мислення і мовлення взаємозв'язані. Для розвитку мислення і мовлення дитині

потрібен багатий чуттєвий досвід, що отримується нею від сприйняття різних предметів, світу природи, суспільного життя, гри. Мовлення – своєрідна форма пізнання людиною предметів, явищ дійсності та засіб спілкування людей між собою. Спілкування з природою сприяє розширенню словникового запасу у дитини, практичному опануванню навичок словотворення, сприятливо впливає на розвиток зв'язного, фразового мовлення. При цьому діти опановують навички словозміни: узгодження слів в роді, числі, відмінку.

В. Сухомлинський писав: «Тільки той може осягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини...».

Відомий вчений В. Сухомлинський зауважував, що рідна мова – «духовне багатство народу»[2, с. 201]. Великий педагог підкреслив красу й особливість рідного слова: «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає красу слова» [2, с. 201-202].

У книзі «Серце віддаю дітям» вчений підкреслив культ рідного слова, а у відомій праці «Моральні заповіді дитинства і юності» він закликав збагачувати духовне надбання свого народу – рідну українську мову, мову великого народу, великої культури [7; 8]. Відомий педагог називає рідну мову «невмирущим джерелом», з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про рідну Вітчизну, про своє місто, про весь свій рідний край. Вчений порівнював рідну мову з неповторним ароматом квітки. Василь Сухомлинський переконаний, що без любові до рідного слова неможлива любов до рідної землі, до своєї Батьківщини. Це шлях до пізнання своїх національних коренів та пізнання самого себе.

Особливо цінним засобом в розвитку мови дітей і ознайомленні з довкіллям В. Сухомлинський називає природу. На його думку, саме в природі діти відкривають для себе щось нове і кожен крок – мандрівка до джерела

мислення й мови, до чудової краси природи, вічне джерело дитячого розуму. Світ природи збуджує допитливу дитячу думку, породжує мовну активність. Він зауважував, що ізоляція дитини від природи, обмеження розвитку мови тільки слуховим сприйманням веде до перевтоми організму дитини.

Василь Сухомлинський працюючи довгий час з дітьми, був глибоко переконаний, що перші наукові знання діти повинні пізнавати з явищ природи. Одним із стимулюючих факторів створення розвивального мовленнєвого середовища Василь Олександрович називав «подорожі» дітей у світ природи. Тому він радив проводити спеціальні уроки милування природою та постійно сам організував «подорожі в природу» – різноманітні спостереження та екскурсії в природу, які давали можливість послухати, подивитись, відчутти оточуючий світ. Це екскурсії до лісу, пасіки, річки, за місто, село, зустріч сходу і заходу сонця, «подорожі хмар», слухання хору пташок, цвіркунів, шелесту листя, спостереження нічного неба, стада тварин тощо. Таке пізнання світу впливає не тільки на розум, а й на почуття, викликає глибокі емоційні переживання, спонукає до фантазування. Світ природи збуджує допитливу дитячу думку, породжує активність дітей. Під час організованих спостережень він спонукав дітей до висловлювань різних типів – розповіді, опису, міркування, до різних типів мовленнєвої діяльності. Він навчав дітей читати, малювати та підписувати свої малюнки літерами, а також любити й охороняти, рідну природу, рідну землю.

Вчений звертав увагу, що розповіді про природу стануть доступними дітям лише при багаторазовому спостереженні в природі, за умови, якщо побачене підкріплюється словом. Слід зауважити, що природа виступала як своєрідна форма наочності. Кожна подорож в природу – урок мислення, розвитку розуму. Під «уроками мислення» Василь Сухомлинський розумів школу думки, без якої не уявляв повноцінної розумової праці, ефективного опанування нових знань. Василь Олександрович розробив «300 уроків мислення в природі», на яких відбувалося «живе спілкування з природою». Виокремлено основні завдання «уроків мислення»:

- уміння спостерігати за явищами навколишнього світу;
- збагачення життєвого та чуттєвого досвіду;
- накопичення конкретного природного матеріалу як основи розвитку абстрактного мислення;
- усвідомлення окремих явищ природи, їх взаємодію та взаємозв'язок;
- розвиток мислення і мовлення дітей;
- розширення пізнавальних інтересів;
- спонукання до творчості засобами слова.

Видатний педагог відмічав, що таке пізнання світу впливає не тільки на розум, а й на почуття, переживання, відкриває нову красу в навколишньому світі, пробуджує джерело поетичної творчості. Величезний досвід роботи педагога переконав у необхідності використання природи як сенсорної, чуттєвої основи мовленнєвого розвитку дітей, «споконвічного джерела дитячого розуму і розвиток мовлення».

Заслуговують на увагу і свята у природі, що їх влаштовував В. Сухомлинський. Це проводи літа, зустріч весни, зими, свято жайворонка. У красі навколишнього світу дитина черпає духовне благородство – доброту, сердечність, чуйність, готовність до творення і утвердження прекрасного. «Краса, писав В. Сухомлинський, це радість твого життя. Людина, стала Людиною тому, що побачила глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі...» [7, с. 220]. Вчений зазначав, що у вихованні краси мають велике значення екскурсії та спостереження напровесні й весною. Він підкреслював, що виховання любові до рідного слова починається саме з спілкування дитини з природою. Красу і виразність рідного слова Василь Сухомлинський вважав найдієвішим засобом впливу на дитину. У зв'язку з цим В. Сухомлинський писав, що кожна дитина має відчувати красу слова й образу.

Відомий педагог звертав увагу, що тільки щоденна робота педагога з розвитку мовлення на лоні природи сприяє розвитку поетичного слуху. Коли дитина знаходиться під впливом казкових образів, що чує від педагога, то на її вустах також народжується поетичне слово. В дитинстві, зауважував

В. Сухомлинський, кожна дитина – поет і поетична творчість доступна кожному. Вона не є привілеєм особливо обдарованих. Поетична творчість звеличує людину. Поетична творчість, за В. Сухомлинським, – найвищий ступінь мовленнєвої культури, яка виражає саму сутність людської культури. Вона доступна кожному. У зв'язку з цим поетичне почуття треба виховувати. «Поета в душі пробуджує людське почуття прекрасного. Якщо в учневі не виховати це почуття, він залишиться байдужим до краси природи і слова, істотою, для якої кинути камінець у воду і в соловейка, що співає – те саме. Дати дитині радість поетичного натхнення, « пробудити в її серці живе джерело поетичної творчості – така сама важлива справа, як навчити читати і розв'язувати задачі» [2, с. 212]. Отже, без виховання цього почуття дитина залишиться байдужою до краси природи та слова. «Поетична творчість, підкреслював В. Сухомлинський, найвищий ступінь мовної культури, а мовна культура виражає саму сутність культури людської» [2, с. 212].

У статті «Рідне слово» вчений зазначав, що мовна культура людини – «дзеркало її духовної культури», образ її почуттів, думок, ставлення до інших, що передається у словах рідної мови [2]. Мовну культуру ми розглядаємо як один із показників професійної культури педагога. Оволодіння культурою мови – професійний обов'язок кожного вихователя. Тому професійне мовлення педагога повинно відповідати вимогам культури мовлення. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної, культури. Слова педагога мають бути пристойними, щирими та відвертими.

В. Сухомлинський наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова педагога та особливо наголошував на тому, щоб слово педагога було лагідним, доброзичливим, використовувалося для «піднесення людини». Відомий педагог вважав це обов'язковою умовою спілкування-діалогу між вчителем-вихователем і дітьми. Вчений вважав, що педагог у слові виявляє себе, свою культуру, своє ставлення до вихованців. Як бачимо, провідним фактором мовленнєвого середовища впевнено можна назвати мовлення педагога, слово вчителя, до якого В. Сухомлинський висував особливі вимоги:

– Важливо дотримуватися міри в розповіданні.

– Розповіді мають бути яскравими, образними, невеликими.

– Відкривайте віконце в безмежний світ поступово, не розпалюйте його відразу, не перетворюйте його в широкі двері, через які, поза вашим бажанням, захоплені думками про предмет розповіді, полинуть малюки, викотяться як кульки.

– Не обрушуйте на дитину лавину знань.

– Відкривайте перед дитиною в навколишньому світі щось одне, але відкривайте так, щоб частинка життя заграла перед дітьми всіма фарбами веселки.

Учений не уявляв собі особистості педагога без досконалого володіння ним рідною мовою, рідним словом, як засобом впливу на дітей і засобом виховання.

Так, у своїх статтях Слово вчителя у моральному вихованні «На трьох китах», «Як добитися, щоб слово вихователя доходило до серця вихованця», «Рідне слово», «Слово до учнів» та інших відомий педагог висвітлив навчальні та виховні можливості мови, усного і друкованого слова [1; 2; 3; 4; 6].

У статті «Слово про слово» підкреслив роль слова у вихованні дитини: «В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптура. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово – це ніби місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [5, с. 160].

В розмові з дітьми педагог повинен уміти правильно користуватись різними інтонаційними відтінками. В. Сухомлинський писав: «Хто з вас не пам'ятає, як разом з батьком чи з матір'ю їхав на возі з сіном, дивився в глибоке зоряне небо, мріяв про щось казкове ?

Як тонко підмітив народ красу природи, якими виразними, яскравими, соковитими, запашними словами назвав її явища! Скільки є слів, які означають

лиш те, що відбувається з вогнем: горить, палає, блищить, жевріє, полум'яніє... І кожне слово має свій відтінок» [5, с. 167].

В. Сухомлинський радив шукати в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалили б вогник захоплення в дитячих очах.

У статті «Слово про слово» читаємо: «Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу. Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її» [5, с. 167].

Значне місце у розвитку мовлення дітей вчений відводив розповідям на лоні природи. Розповіді вихователя – обов'язкова умова повноцінного розумового розвитку дитини, її багатого духовного життя. Виховне значення цих розповідей полягало в тому, що діти слухали їх в обстановці, що породжувало казкові уявлення: в тихий вечір, коли на небі з'являлися перші зірки; у лісі, в затишній хатинці, при світлі жаринок, коли за вікном шумів осінній дощ і співав свою пісню холодний вітер. Досвідчений педагог розповідав дітям про прекрасні сузір'я, стрункі пальми, океан, тропічні країни, вічне літо. У його розповідях казкове перепліталось з реальним і діти дізнавалися про життя народів інших країн, про моря і океани, про багатства рослинного й тваринного світу, про природні явища.

Вчений зауважував, що розповіді про природу стануть доступними дітям лише за умови багаторазового спостереження за природними явищами, коли побачене підкріплюється словом. «Якщо ви хочете, щоб ваші діти полюбили рідне слово, йдіть з ними, закликав В. Сухомлинський, – до його живих джерел – у поле, до лісу, на луки, у садок – і навесні, і влітку, і взимку, і восени. Відкривайте перед ними чисті джерельця, пийте з них живу воду, і душі ваших дітей ніколи не вгамують спраги бажання збагнути чарівну красу рідної природи і рідної мови». Сам педагог пропонував дітям замальовувати свої спостереження в альбоми тут же, на прогулянці, а потім складати розповіді за

своїми малюнками. Усі дитячі розповіді записувалися в один альбом. Таке малювання сприяло розвитку зв'язного мовлення у дітей.

Велику увагу вчений приділяв розповіданню казок на лоні природи, поєднуючи спостереження з проявами фантазії. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, відгукується на події та явища довкілля, висловлює своє ставлення до них. Це «ключик», за допомогою якого відкривається джерело народної мови, «...свіжий вітер, що роздмухує вогник дитячої думки і мовлення». Вдумливий педагог розповідав дітям казки про «Темінь і Сутінок», «Казка про Сонце», «Казка про Хмари», «Про Бабу-Ягу», «Про Жайворонка».

Відомий педагог звертав увагу на те, що емоціональне сприймання казки доцільно підсилювати своєрідним казковим оточенням. Він пропонував розповідати казки, якщо не серед природи, то в спеціально обладнаній кімнаті казок. У такій кімнаті дітям усе має нагадувати казку: веселий вогник у пічці, казкові персонажі, гуси-лебеді, хатинка дідуся і бабусі, казковий будиночок Баби-Яги. Така обстановка викличе у них бажання не тільки слухати казку, а й самостійно розповідати її, створювати казку з новими сюжетами. Він звертав увагу на те, що кімнату казок доцільно відвідувати один раз на тиждень. Саме казка, на думку педагога, сприяє розвитку інтересу у дітей до навколишнього світу, розвитку зв'язного мовлення. Казка завжди глибоко національна і самобутня, вона є джерелом виховання любові до Батьківщини та рідного слова.

Висновки... Отже, у літературно-педагогічній спадщині великого вченого Василя Сухомлинського відображена проблема виховання та навчання дітей засобами живого слова. Значна роль приділяється природі як стимулюючому фактору створення розвивального мовленнєвого середовища.

Література

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1977. – Т.5: На трьох китах. – 638 с.

2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1977. – Т.3: Рідне слово. – 669 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1977. – Т.5: Слово вчителя в моральному вихованні. – 638 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1977. – Т.5: Слово до учнів. – 638 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1977 – Т.5: Слово про слово. – 638 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1976. – Т.2: Як добитися, щоб слово вихователя доходило до серця вихованця. – 669 с.
7. Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1966. – 230 с.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: Вид-во «Радянська школа» 1969. – 245 с.